

Управління культури і туризму
Черкаської облдержадміністрації
Обласна універсальна наукова бібліотека
імені Тараса Шевченка

*До Року пам'яті
жертв Голодомору
в Україні*

Чорна пам'ять, вічна пам'ять Методичні поради

Черкаси 2008

2007 року багатостраждальна українська земля відлічила 75 років з часу жахливої трагедії, що сталася тут, в центрі Європи. Трагедія голодомору 1932-1933 років впродовж десятиліть замовчувалася в колишній державі СРСР. За часів незалежної України впала завеса заборон, і науковці одержали доступ до секретних архівних документів та матеріалів. Очевидці тих жахливих подій могли давати свідчення, які фіксувалися документально. Періодично з'являються видання про один з найбільших злочинів комуністичного режиму. Громадськість дістала змогу пізнати правду про найдраматичнішу сторінку вітчизняної історії.

Архівні матеріали розкривають, що безпосередньою причиною голоду на початку 30-х років у республіці стало примусове, з широким застосуванням репресій, проведення згубної для селянства хлібозаготівельної політики.

Намагаючись нічим не затьмарити “успіхів соціалістичного будівництва”, сталінське керівництво наклало табу на цю тему. Про страшне лихо не дозволялося відкрито говорити, бодай навіть згадувати в газетах, офіційних документах. Зарубіжна інформація кваліфікувалася як інсинуації. Згодом категорична заборона перетворилася на політичну установку, ідеологічну догму і набагато пережила своїх творців.

У полум'ї сталінської колективізації-геноциду, за даними західних дослідників, згоріло, перетворилося на попіл 14,5 мільйона хліборобів, лише взимку-навесні 1932-1933 років штучний голод, організований московськими властями, убив 7 мільйонів українців, із них до 3 мільйонів дітей. (За виданням В. Пахаренка “Віті єдиного дерева: Україна Східна і Західна в апокаліпсисі ХХ століття”).

Черкащина – одна з тих областей, які найбільше постраждали від Голодомору. Архівні матеріали свідчать, що з квітня 1932 по листопад 1933 років у регіоні померло 300 тисяч осіб. У деяких селах голод забрав більше людей, ніж їх загинуло у Великій Вітчизняній війні. Пік голодомору припав на весну 1933 року. В Україні тоді від голоду вмирало 17 людей щохвилини, тисяча – щогодини, майже 25 тисяч щодня. За 500 днів

геноциду знищено кращий генофонд нації. Цьому немає забуття, цьому немає прощення!

Вшановуючи пам'ять мільйонів співвітчизників, які стали жертвами Голодомору 1932-1933 років, визнаючи необхідність відновлення історичної справедливості, утвердження в суспільстві нетерпимості до будь-яких проявів насильства, Верховна Рада України прийняла Закон України "Про Голодомор 1932-1933 років в Україні" від 28.11.2006 р., в якому Голодомор 1932-1933 років визнала актом геноциду Українського народу, а Президентом України В. Ющенком видано Указ "Про оголошення в Україні 2008 року Роком пам'яті жертв Голодомору".

В Україні продовжена традиція – щорічно, в листопаді місяці, відзначати День пам'яті жертв Голодоморів та політичних репресій.

Українським інститутом національної пам'яті проводиться значна робота по створенню архіву Голодомору, розроблено концепцію Національної державної програми про Голодомор терміном до 2012 року, готується видання Книги пам'яті Голодомору.

Сьогодні перед нами, нащадками жертв голодомору, постає завдання надзвичайної моральної ваги – гідно вшанувати тих, кому не судилося вижити в ті жахливі часи, не допустити забуття цієї ганебної сторінки історії людства.

Бібліотечні заклади мають активно долучитися до процесу поглиблення знань людей про жаливі події 1932-33 років, адже тема голодомору є однією з надзвичайно важливих у формуванні світогляду молодих українців.

Важливе місце в цьому напрямку мають зайняти наочні форми популяризації друкованих видань з використанням архівних документів, що носять краєзнавчий характер, документальних фотоматеріалів тощо.

Пропонуємо розробки книжкових виставок:

Тільки з пам'яті пам'ять не стерти.

- Найбільша трагедія в історії України (Законодавчі акти, Укази Президента України, дослідження науковців-істориків, заходи громадськості);
- Архівні документи свідчать (Копії розсекречених документів та матеріалів архівів КДБ, партійних органів, фотоматеріали);
- Крила біди над нашим краєм (Матеріали про голодомор на Черкащині, в районі, селі, спогади очевидців);
- Трагедія незнищенної волі (Висвітлення теми голодомору в творах письменників).

Гірка пам'ять стверджує.

- Насильницька колективізація та штучний голод 1932-1933 років;
- Мовою цифр та документів;
- Історія в долях;
- Голод у Шевченковому краї;
- Незабутнє, непростене.

Біля виставок доцільно провести огляд видань. Під час проведення заходів з цього питання можна організувати озвучені перегляди літератури, документів та матеріалів, публіцистики за такими назвами:

- Свідчить історія;
- Жахлива правда тоталітарного режиму;
- Кривава сторінка історії України;
- Злочин проти людяності;
- Ненаписана сторінка Пам'ятної Книги;
- Апокаліпсис ХХ століття та інші.

Цікавим доповненням до заходів, які проводяться в бібліотеках або поза їх межами, стане виставка плакатів. Цей вид мистецтва може найефективніше вплинути на соціальну свідомість людини. Для оформлення експозиції виставки варто ви-

користувати роботи українських та зарубіжних професійних художників, що спеціалізуються на сучасній графіці.

Окремо може бути оформлена виставка фотосвітлин з архівних матеріалів, виставка-спогад, де розміщені записи заяв, спогадів, листів очевидців, що пережили жахливу трагедію 1932-1933 років.

Організація тематичних заходів в бібліотеках чи інших закладах може тривати протягом цілого року.

Доцільно провести літературні, історичні краєзнавчі години, години та уроки пам'яті за назвами:

- То був страшний навмисний голод;
- Великі твої жертви Україно;
- Упокорення голодом;
- Полум'я свічок – символ пам'яті про трагедію;
- Дзвони тривоги;
- Звільніть себе від страху і неправди.

Молодіжна аудиторія добре сприймає такі форми роботи, які дають можливість вести діалог, посперечатися, висловити своє враження чи особисту думку.

Для цієї категорії можна провести цикл бесід, години-діалоги за участю істориків-дослідників, науковців, краєзнавців, працівників архівів та органів служби безпеки, громадських організацій, безпосередніх свідків тих трагічних подій. Пропонуємо використати такі примірні назви:

- Глибоке коріння смутку;
- Ми звинувачуємо;
- Роки лихоліття: правда як вона є;
- Усна історія трагедії 33-го року;
- Факти та статистика свідчать...

Під час проведення діалогів в такій аудиторії можна розглянути питання:

- Що сталося в Україні в 1932-1933 роках;
- Перші передвісники трагічних подій голодомору в Україні;
- Комуно-тоталітарний режим та тлумачення подій 1932-1933 років;

- З якого часу почали з'являтися перші публікації архівних документів про голодомор 1932-1933 років;
- Якими є наслідки Голодомору в Україні: політичні, економічні, духовні, генетичні;
- Політична оцінка національної трагедії українського народу в сучасний період;
- Яких втрат зазнала Україна, Черкащина, район, місто, село в період голодомору 1932-1933 років;
- Що означає термін "геноцид", чи визнано Голодомор 1932-1933 років геноцидом проти українського народу в Україні, в світі;
- В яких творах письменників Черкащини відображено події насильницької колективізації та штучного голоду 1932-1933 років.

Висвітлення теми голодомору 1932-1933 років можливе під час проведення тематичних вечорів: вечорів пам'яті, вечорів-скорботи, вечорів-зустрічей, вечорів вшанування жертв голодомору, а також зустрічей за круглим столом за назвами:

- Зринають в пам'яті жахіття у тих, кому судилося жити;
- Голодомор 1932-1933 років – біль і скорбота нації;
- Пам'ять про пережитий біль – засторога злочинам проти людства;
- Допоки палає Свіча Господня, Свіча Пам'яті Людської – доти живе Україна;
- Священна пам'ять – знак людської скорботи.

Особливу увагу варто надати творчості письменників та поетів, які зверталися до теми голодомору та репресій в Україні. Серед них ряд відомих письменників Черкащини, які не стояли осторонь цієї теми, а часто і самі пережили це жахливе лихоліття.

Таким є роман Василя Захарченка "Довгі присмерки", який ішов до читача понад 13 років. Тут простежується страдницький шлях покоління українців, на чю долю випали і трагедія голодного 33-го, і жахливі, звірячі репресії 1937-1938 років, і німецька окупація, каторжні роботи у фашистській Німеччині, німецькі і советські концтабори – увесь апокаліпсис середини ХХ століття. А також, не менш відомі його оповідання: "Десять

там, куди він не знає дороги”, “Очима до голубих віконниць: український реквієм”.

Т. Осьмачка викривав зловісницьку діяльність комуно-тоталітарного режиму в Україні в романах “Старший боярин”, “План до двору”, та оповіданні “Ротонда душогубців”.

До теми голодомору зверталися Г. Білоус у своєму романі “Гони золотого зайця”, який увійшов до його книги “Рудоман”, М. Химко в романі “Шляхами до прийднів” та інші.

Крім прозових творів, для обговорення можна використати багатогранну літературну творчість поетів Черкащини.

Поема “Студене сонце” відомого нашого земляка Миколи Негоди – болюча сповідь про жахливу трагедію 1933 року. Твір увійшов до збірки “Чорний біль”. Спогади автора про своє голодне дитинство, яке пройшло в с. Бузуків Черкаського району, відтворено в збірці “Сповідь перед собою”.

До книги Івана Дробного “За пагорбами літ” ввійшли поезії: “Могила біля хати”, “Дитинча з 33-го” та “Свята поминальна пора”, які глибоко розкривають ту жахливу трагедію українського народу.

Цій темі присвячені поетичні твори М. Драй-Хмари “Поворот”, Т. Осьмачки “Колісниця”, з хвилюванням сприймають слухачі вірші К. Мотрич “Молитва за убієнних”, А. Легіта “1933 рік”, “Пекло земне”, “Слово правди”, В. Деркача “Зізнання колгоспного ветерана” та інші.

Для організації бібліотечних заходів варто використати такі видання, в т. ч. краєзнавчі:

Голодомор 1932-1933 років в Україні [Текст] : док. і матеріали / Нац. акад. наук України, Ін-т історії України [та ін.]; [ред. В.А. Смолій та ін.] ; упоряд. Р. Пиріг. – К. : Києво-Могилян. акад., 2007. – 1125 с. - [12] л. фотогр.

Голод 1932-1933 років на Черкащині [Текст] : документи і матеріали / Т.А. Клименко та ін. / Держархів Черкаської обл. – Черкаси : 2002. – 224 с.

Голодомор 1932-1933 на Черкащині. Книга пам’яті в документах та спогадах [Текст] : наук.-док. вид. / Черкас. обл. держ.

адмін., упоряд. П. Жук та ін. – Черкаси : Вид. Чабаненко, 2007. – 484 с., [15] л. фотогр.

Пахаренко, В. Віті єдиного дерева: Україна Східна і Західна в апокаліпсисі ХХ століття [Текст] / Василь Пахаренко. – Черкаси: Брама-Україна, 2005. – 304 с.

Тематичні заходи, які проводять бібліотеки, можуть супроводжуватися демонструванням уривків кінофільму “Голод-33”, сценарій якого створено Сергієм Дяченком та Лесем Танюком за мотивами роману Василя Барки “Жовтий князь”.

Важливо скористатися тематичними добірками матеріалів та документів, наданих органами місцевої влади, архівами, краєзнавчими музеями. Бібліотеки повинні широко використовувати публікації в періодичних виданнях, а також матеріали на електронних носіях. База даних може бути сформована за такими примірними темами:

- Трагічна сторінка в історії українського народу;
- Архівні документи свідчать;
- Голодомор 1932-1933 років в Україні: статистика та факти та інші.

Особливого значення необхідно надати роботі по формуванню банку даних за матеріалами, що містять спогади очевидців подій 1932-1933 років на Черкащині, у своєму населеному пункті. Адже безпосередніх свідків тих жахливих років стає дедалі менше. Опрацьовані спогади, розповіді – це “усна історія Голодомору”, яка на сьогодні є річчю унікальною. Зібрані матеріали мають увійти до регіональної Книги Пам’яті, що стане основою для створення Національної Книги Пам’яті.

У зв’язку зі зрослим інтересом користувачів до цієї тематики, доцільно скласти попереджувальні довідки, інформаційні списки літератури, публіцистики, матеріалів преси, прес-дайджести, інформ-досьє та інше.

В процесі такої роботи можна скористатися бібліографічним покажчиком “Обжинки смерті”, що виданий у 2007 році ОУНБ ім. Тараса Шевченка до 75-річчя голодомору на Черкащині. Він допоможе як бібліотечним працівникам, так і чита-

чам зорієнтуватися в масиві матеріалів, що висвітлюють період голодомору в Шевченковому краї.

Організуючи проведення заходів, бібліотечні заклади мають тісно співпрацювати з громадськими організаціями, музейнимикладами, використовуючи наявні у них інформаційні ресурси, залучати представників громадськості до участі у всеукраїнських та регіональних акціях, що спрямовані на відновлення історичної пам'яті, вшанування пам'яті жертв голодомору.

Бібліотеки мають приділяти постійну увагу формуванню довідково-бібліографічного апарату. В систематичній картотеці статей та краснавчій картотеці обов'язковим є систематичне наповнення тематичної рубрики "Голодомор 1932-1933 років та політичні репресії в Україні".

При потребі можливе створення окремих тематичних карток, наприклад таких:

- "Дані про осіб (населеного пункту), очевидців подій 1932-1933 року";
- "Дані про осіб (населеного пункту) жертв Голодомору 1932-1933 років";
- "Дані про осіб, репресованих у 30-х роках";
- Дані про пам'ятники та пам'ятні знаки Голодомору та політичних репресій, встановлені на території Черкащини (району);
- Архівні документи, матеріали, фотосвітлини періоду 1932-1933 років.

Зважаючи на те, що з відомих причин, поінформованість про цей злочин проти людства і людяності недостатня, особливо серед молодого покоління, завдання бібліотек – постійно проводити роботу серед населення з метою відновлення історичної правди, збереження пам'яті про пережитий біль, як засто-рогу жахливим злочинам проти людства.

Даний матеріал не є вичерпним для роботи бібліотек. Діяльність в цьому напрямку має розширюватися, удосконалюватися та поглиблюватися.

До матеріалу подаємо примірний сценарій вечора пам'яті.

“РЕКВІЄМ ПО ЗАМУЧЕНИХ ГОЛОДОМ”

(Вечір пам'яті)

Автор: Л.Д. Заболотня,
завідувач відділу обслуговування
Жашківської ЦРБ

(На столі кетяги калини, гілочки барвінку, букет квітів, перев'язаних чорною стрічкою, свічка. В центрі – розламана хлібина, склянка з водою, зверху на склянці – краєць хліба. Напис “Ціна йому — життя”. Книжкова виставка “Ці трагічні тридцять... чорні”

В. І. “...Не повертайтеся на згарище, бо здійметься вітер і запорошить вас попелом очі,” – сказав колись класик, але ми не зможемо увійти в день прийдешній вільними. Якщо не повернемось у минуле, не побачимо все: і найстрашніше, і найсвітліше до останньої краплі – не переживемо день вчорашній.

В. ІІ. Пам'ять – нескінченна книга, в якій записане все: і життя людини, і життя країни. Багато сторінок вписано криваво-червоним кольором. Читаєш і подумки здригаєшся від жаху. Особливо вражають сторінки, де викарбовано слова про голод. Немає страшнішої смерті, ніж повільна смерть від голоду.

А так вмирала майже вся Україна.

В. І. Відкрийтеся небеса,
Засяйте над планетою.
Невинні душі...
Збудуйте пам'яті
Невгасний собор.

В. ІІ. Пам'яті тисяч українських сіл і хуторів, які зникли з лиця землі після однієї з найбільших трагедій ХХ століття присвячується...

("Реквієм" Моцарта)

В. І. Літа 7441 від створення світу (1933 від Різдва Христового) був в Україні великий голод.

Не було тоді ні війни, ні посухи, ні потопу, ні моровиці. А була тільки зла воля одних людей проти інших. І ніхто не знав скільки невинного люду зійшло в могили – старих, молодих і дітей, і ще не народжених – у лонах матерів.

В. II. Трагічні події 1932-1933 років – 75-річчя цієї жалобної дати відзначаємо як день пам'яті невинно загублених, цілеспрямовано знищених злочинною більшовицькою владою епохи сталінізму.

В. І. Багато трагедій пережив український народ, але страшнішого лиха, як голодомор 1932-1933 років, історія не знає.

В. II. Ясно одне – голод в Україні виник не внаслідок стихійного лиха, а був організований штучно.

До слова запрошується голова райдержадміністрації _____

В. І. Голодомор – це народна трагедія, українське пекло 30-х років, яке запалив сталінський режим. Це найстрашніший злочин серед злочинів сталінщини. Це чорна сторінка української історії. Це був справжній терор голодом, кара за “куркульський саботаж”, а фактично – засіб винищення селянських родин.

В. II. Запалюємо сьогодні свічку, як на поминки. Нехай світло з нашої свічки буде знаком скорботи по “невинно убієнних”. Нехай наша зала сьогодні стане храмом пам'яті тим, хто був невинно замучений, знищений, пішов у небуття, хто не дожив, не долюбив, не доспівав свою пісню. Хай для всіх людей доброї волі ця хвилина скорботи стане актом поминання і перестороги. Хай подібне не повториться ніколи. Пом'янемо загиблих хвилиною мовчання.

(хвилина мовчання)

В. І. Хай палає свіча... хай палає
Поєднає нас вона в цей час.

Хай сьогодні спогади лунають.
Пам'ять чиста, світла і велична,
Правда й слово хай єднає нас.

В. II. Цей стражденний 1933. Досі не віриться, що тут, в Україні-житниці, раптово зник хліб, люди залишилися без зернини. І це при тому, що 1932 рік був урожайним.

В. І. І стояла Україна осліпла від горя, обдерта, сива, напівблаженна, мукою підпирала небо, моторошно роззиралася навкруги.

В. II. Пухли старі та малі, вмирили родини та села. Смерть чигала на шляхах, в полі, в хатах. Здавалося, її кістлява рука вдень і вночі не випускає своєї кривавої коси. Пам'ять... ніколи не забудуть нічого ті, хто пережив страшні дні голодомору.

(слово – спогад очевидця)

В. II. Луною – плач. Стріла мисливська!
І тризна пелюсток.
Хто в тридцять третім народився?
Не чутися.
Ніхто...

В. І. Голодне лихоліття найболючіше вразило дітей. Вони виявилися найменш захищеними. За переписом населення 1926 року, дітей віком до 4 років виявилось 16 відсотків, тобто у голодний 33-тій їм мало б виповнитися по десять років. Та не судилося...

В. II. Хто се? Чий голос щоночі просить? “Хлібця? Хлібчику, дай, мамо, матусю, мамочко, ненечко! Крихітку хлібця”. Хто водить за мною запалими очима-криницями, очима, які переливають усі страждання, муки і скорботи роду людського і розтинають душу мою на хресті всевишньої печалі...

В. І. Маленькі, беззахисні рученята тягнулися до Бога.

Бозю! Що там у тебе в руці?
Дай мені, Бозю, хоч соломинку...
Щоб не втонути в Голодній ріці,
Бачиш, мій Бозю, я ще дитинка.
Тож, підрости хоч ще трохи бодай,
Світу не бачив ще білого, Бозю,
Я – пташенятко, прибите в дорозі.
Хоч би єдину пір'їночку дай.
Тато і мама холодні мерці,
Бозю, зроби щоби їсти не хтілось!
Холодно, Бозю,
Сніг дуже білий.
Бозю, що там у тебе в руці?...

В.ІІ. Сумнівно відомий “закон про 5 колосків...” покладіть на долоню колосок.

Ось вона, ціна жменьки зерна: стільки потрібно було суду, щоб засудити матір чи батька. Машина з скреготом, але працювала. 55 тисяч осіб було засуджено за “колоски”. З них до вищої міри покарання 2100 осіб.

В.І. Нічне стриження вручну колосків у полі! Зовсім новий вид збирання врожаю!

(Шопен “Соната ля мінор”)

В.ІІ. Щоб не дивитися на муки своїх дітей, матері прискорювали гіркий кінець. Натопивши маковинням хату закрила ляду мати. І на ранок усі діти мертві.

В.І. А скільки людей закінчували своє життя самогубством.

В.ІІ. Деякі божеволіли... Були такі що різали і варили трупи, та ще такі, що вбивали власних дітей та варили їх.

В.І. Боїться не глузу, не хижого звіра
Боїться не смерті у сум-неврожай,
А крику дитини, яку вона з'їла:
Не різ мене, мамо, не різ, не вбивай!

Як сталось – не знає, як бути – не знає,
Провал, божевілля – сокира і ніж,
Та жах пам'ятає і крик пам'ятає:
Не різ мене, мамо, мамуню, не різ.

В.ІІ. Влітку у серпні зорепад. Теплими погожими ночами зірки падають додола, падають, але не розбиваються, бо застигають у повітрі, спалахують, востанне перемовляються між собою перед тим, як піти у вічність. Але то не звичайні зірки, то зорі-душі безневинно вбитих дітей.

(звучить повільна музика і повільно випливають три зіроньки. Вони кружляють у танці, зупиняються)

1-ша зірка. А мені заподіяли смерть за “5 колосків”. Було це літчком 33-го. Я з маленькою сестричкою Катрусєю пішла на колгоспне поле по колосочки. Ой, як хотілося їстоньки... Катрусю, опухла від голоду, сиділа на межі і рученятами ловила волошку, щоб з'їсти її. Я озирнулася, зійшла з межі, зірвала один колосок, два, три... п'ять... і раптом мене схопили і поволокли до воза. Мене били, палили сірниками ручки, ламали пальчики і били, били... поки не забили. Забили... за 5 колосочків, а було мені шість рочків. І Катрусю моя теж померла, там, на межі. Тепер вона теж зіронька.

(діти беруться за ручки і танцюють, зупиняються.)

2-га зірка. І мені хотілося їстоньки, мене Ганусею звали. Спочатку померли мої дідунь і бабуся. Мій таточко пішов до міста за хлібом і не повернувся – його дядько міліціонер з рушниці застрелив. Я в матінки все просила: “Відріж мені пальчика, я його з'їм, а то він не перекушується”. Мама обнімала, цілувала мене, а з її великих запалих очей котилися сльози. Надвечір мама помила нас з братиком, одягла в чисті сорочечки, напоїла маковинням... і вже нас не стало. Ганусею, Ганусею мене звали...

3-тя зірка. А я Андрійком був... Було мені три рочки. Мене матуся зарубала... з моїх ручок, з моїх ніжок холодець зварила, старших братиків і сестричок ним погодувала. А мою голівку до серденька притуляла люлі-люлечки співала, любим дитям називала... а через два дні моя рідна люба мама в річці утопилась...

1-ша зірка. Ой, уже світає! Полетіли, нам у рай пора...
(беруться за ручки і вибігають)

В.І. Прости, небо! Прости, земле! Простіть зорі! Всі сили земні і небесні, простіть муку і божевілля мого народу! Ту моторошну дику ніч, усі жахи, небачені від Сотворіння Світу, простіть!

До слова запрошується директор музею _____

В.ІІ. Відтужила Україна, відкричала, від'ячала над кожною душею, бо більше нікому було. Літні горобині ночі вмили її скорботний лик, а осінні сиві тумани зодягали на неї жалобну тонку вуаль. Спорожніле село чіплялося за життя.

В.І. Озиратися у минуле треба кожному. Людина живе не в одному часі, а одразу в трьох часових вимірах: у минулому, сьогоднішньому та майбутньому. Дорога в майбутнє пролягає через минуле. Треба осмислити власне минуле, зрозуміти його, бо історія повторюється. І якщо люди сьогодні не зроблять правильних висновків, вони ходитимуть по колу. Отож озиратися треба, і щоб поплакати, і головне, щоб зрозуміти. Давайте ж розберемося в причинах голодомору.

До слова запрошується учитель історії ЗОШ №1 _____

В.ІІ. Наші душі українські жили і живуть,
Наші душі українські ніколи не вмруть!

(виходить хлопчик в національному костюмі з хлібом на рушнику)

Щодня в моєму домі він –
Такий звичайний, як повітря,
І мовчазний, немов довір'я.
А я торкнувсь – і чую дзвін.
(фонограма дзвонів)

І чую, як ридають дзвони,
Жнивварські дзвони-колоски.

(роздали в залі хліб)

В.І. Кажуть, коли пізнаєш краплю, можеш довідатися про будову океану. В цьому є свій сенс. І тому я висловлюю, напевне, віру кожного, говорячи: “Мертвим нікому довіритися, крім живих, – і нам треба так жити тепер, щоб смерть наших людей була виправдана щасливою і вільною долею нашого народу, і тим буде виправдана їх погибель.

В.ІІ. Замученим голодом, безбожно похованим, неоспіваним у молитвах, неоплаканим був присвячений наш вечір пам'яті.

Матеріали підготувала

Редактор

Відповідальна за випуск

Комп'ютерний набір

Т.В. Горда,
головний бібліотекар
науково-методичного відділу
Г.С. Круглякова
К.С. Бугаєнко
Г.П. Степаненко